

Premonstráti v Plzni

Wšeobecný dějepis občanský

In: Jindřich Bečvář (author); Martina Bečvářová (author): Premonstráti v Plzni. III. Josef František Smetana, vlastenec a rebel. (Czech). Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT, 2024. pp. 949–962.

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/405441>

Terms of use:

© Bečvář, Jindřich

© Bečvářová, Martina

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

Wšeobecný dějepis občanský

1. Příprava vydání

Ve čtyřicátých letech 19. století, zejména v jejich druhé polovině, se politické poměry v *Rakouské říši* začaly uvolňovat. Doba se postupně měnila k lepšímu, Smetana dobře vnímal narůstající svobodu. Začal uvažovat o tom, že by v příznivější atmosféře mohl konečně vydat svoji třídílnou učebnici světových dějin.

Česká vlastenecká společnost dobře věděla, že zveřejnění Smetanovy učebnice o historii středověku nebylo cenzurou v předchozích letech dovoleno, i to, že se Smetana odmítl cenzurním zásahům podřídit. V příznivější politické atmosféře začaly být Smetanovy třídílné světové dějiny opět netrpělivě očekávány.

V krátkém oznámení týkajícím se vydání Smetanovy učebnice fyziky, které bylo roku 1841 zveřejněno v časopise *Česká včela*, se objevila pasáž o jeho připravované učebnici světových dějin:

Kýž by nám rovně popřáno bylo, z klassického taktěž wsseobecného dějepisu swěta se potěssiti, který započat byl giž předletým „Obrazu starého swěta“ vycházenjm, a gehožto zaraženj za přjčinau nepřjzniwých okolnostj gen přetěžce neseme. Bylať by to welká ugma a ztráta, pakli by od let giž dohotowené wýtečné djlo toto mělo gen w rukopise zůstati; i we způsobě, dle nutných okolnostj změněné, při které by dogista gesťe zůstalo wzorným, welice by literaturu nassi ozdobilo, a Českoslowanský národ ku wzdánj newssednjch djku welectěnému panu skladateli zawázalo. ([Dch1], s. 296)

Rozsáhlé dílo měl Smetana dokončené na jaře roku 1845. Nabídl je 8. května Janu Křtiteli Erazimu Vocelovi (1802–1871), který byl v letech 1843 až 1850 redaktorem *Časopisu Českého museum*. Přál si, aby jeho třídílná kniha vyšla v muzejních spisech (*Nowočeská bibliothéka*) a mohla se tak dobře šířit mezi české čtenáře.¹ Smetana Vocelovi napsal:

Práwě dokončuji swůj wšeobecný dějepis, již před mnoha lety wydáním obrazů swěta započatý, známými ale překážkami u postupu zamezený, ježž jsem nyní po třetí přehlédł, přepracowal, co se mu wytykalo změnil možnoli wynechal, a nyní opět a posledně s ním wystaupiti se osměluji w naděži té, že snad by aspoň takto censurau projíti mohl, abych práci započatau a nedokonanau po

¹ Viz [S1], s. 102.

*sobě nezanechal. Rád bych pak spis tento obětował matici České, aby w počtu spisů Musejních wydán byl ...*²

Smetana Vocela prosil, aby informoval výbor *Maticе české* o jeho díle a aby mu podal zprávu, zda se vydání ujme. Sdělil mu též počet rukopisných archů jednotlivých dílů své knihy. Poděkoval mu za jeho spis o starých Slovanech a přislíbil, že se postará o záchranu některých starých plzeňských památek.

Vocel již 9. května informoval výbor *Maticе české* o Smetanově dopisu a o jeho zájmu vydat třídílné světové dějiny na náklady *Sboru musejního pro řeč a literaturu českou*.³ Výbor sdělil, že k jednání o vydání přijímá pouze takové rukopisy, které již prošly cenzurním řízením a mají cenzorův souhlas k vydání.⁴

Dne 28. května 1845 připravil Vocel jako jednatel *Maticе české*, koncept dopisu Smetanovi, v němž napsal:

*S welkým potěšením seznal sem z listu Wašnosti, že opět síly swé k prospěchu wlasti a wzdělanosti české wynakládáti ráčíte, obmejšleje čtenářstwo naše dalším pokračowáním historie wšeobecné potěšiti. Předložil sem žádost Wašnostinau sboru Musejnímu; tento se projewil w tom smyslu, že s potěšením práci Wašnosti přijmauti chce, a ušak že se již censurau powolený a tak k tisku připrawený rukopis Sboru předložiti musí. Račtež tedy rukopis swůj dříwe do censury zaslati, a jej potom, když admittitur obdrží, musejnímu sboru odeslati.*⁵

Smetana musel svůj rukopis třídílných dějin předložit ke klasickému cenzurnímu řízení. Nepodařilo se dohledat Smetanův exemplář s cenzurními zásahy, opravami apod. Ani dochovaná korespondence českých vlastenců neobsahuje žádné zmínky o průběhu cenzurního řízení. Pravděpodobně proběhlo bez větších problémů ve druhé polovině roku 1845 nebo na počátku roku 1846. Cenzorem Smetanova díla byl patrně Pavel Josef Šafařík, jak vyplývá z úvodu jeho posudku pro výbor *Maticе české*:

Podepsaný chtěje žádosti Slawného Sboru Musejního na se wložené dosti učiniti, může o powaze a ceně páně Smetanovy Wšeobecné Historie swé

² Dopis je uložen ve složce *J. F. Smetana* ve fondu *František Palacký* [FP]. Nebyl však adresován Palackému. Smetana v dopise obdivoval německy vydané „české starožitnosti“, které před nedávnem vyšly, a přál si, aby byly brzy vydány česky. Informoval též adresáta o spolupráci s Josefem Vojtěchem Hellichem (1807–1880), českým malířem a archeologem, který se zajímal o plzeňské pamětihodnosti. Smetana přislíbil, že bude adresáta informovat o záchraně památek v Plzni. Výše zmíněné indicie ukazují, že adresátem byl Vocel, který roku 1845 vydal knihu *Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde* (mit acht lithographischen Tafeln von Joseph Hellich, in Commission bei Kronberger und Rziwnatz, Prag, 1845, 238 stran), která byla věnována českému archeologickému výzkumu a jeho výsledkům. Celý dopis je otištěn v [Š1], s. 17–18, resp. [Š6], s. 527–528.

³ Viz zápis v *Denníku jednatele Maticе české na rok 1844–1845*, který je uložen ve fondu [MČ].

⁴ Tamtéž. Rozhodnutí výboru bylo připsáno k stručné informaci o Smetanově dopisu Vocelovi.

⁵ Viz koncept Vocelova dopisu, který je uložen ve složce *Dopisy jednatele 1844–1845*, fond [MČ]. Na konci dopisu je ještě pět nečitelných přeškrtnutých řádků.

*saukromné zdání jen w té obmezené míře podati, pokud o tom z loňského, z jiné příčiny a w jiném powolání předsewzatého čtení jisté a první wědomí w dobré paměti chowá; neboť k opěťowanému přečtení celého toho obšírného díla přistaupiti mu na ten čas nebylo možné.*⁶

Jakmile Smetana obdržel cenzurní souhlas s vydáním díla, zaslal připravený rukopis výboru *Malice české* a zopakoval žádost o vydání třídílné historie na náklady společnosti. Výbor *Malice české*, jak bylo jeho zvykem, stanovil ze svých řad dva recenzenty, kteří měli posoudit kvalitu díla po stránce odborné a jazykové a též s ohledem na čtenářskou obec, neboť *Malice česká* nechtěla vydávat nekvalitní díla, ani díla, o něž by neměli čtenáři dostatečný zájem. První recenzent Pavel Josef Šafařík vyhotovil 26. dubna 1846 celostránkový posudek, v němž vyzdvihl odbornou kvalitu díla, kladně hodnotil Smetanův styl, sloh a český jazyk. Zdůraznil, že první díl vydaný v roce 1834 vzbudil značný zájem čtenářů. Nepochyboval, že dílo získá zájemce v Čechách, na Moravě, na Slovensku i jinde. Vydání Smetanovy historie jednoznačně doporučil těmito slovy:

*... dle zdání podepsaného ještě plnější míře se spatřují, tak že kniha ta, obsahem i způsobem wypracování wýtečná, jazykem čistým a správným psaná, plod mnoholeté práce ctihodného p. Spisowatele, k wyplnění welmi čitedlného nedostatku w literatuře naší, kteráž se posud žádnau obšírnější Wšeobecnau Historii honositi nemůže, wýborně poslauží, a toho, aby nákladem Malice České wydána byla, auplně zasluhuje.*⁷

Není překvapivé, že recenzí byl pověřen právě Šafařík, neboť byl členem výboru *Malice české*, uznávaným pražským cenzorem, znalcem historie, slovenských jazyků atd.

Druhým recenzentem byl Václav Vladivoj Tomek.⁸ Svůj posudek sepsal 1. května 1846. I on ocenil Smetanovo dílo a vyzdvihl zájem čtenářů o předchozí vydání prvního dílu roku 1834. Upozornil, že pro nové vydání Smetana první díl upravil a doplnil. Jedinou připomínku měl Tomek k malému počtu fundamentálních zdrojů, a tudíž k nevelké původnosti celého díla. Tento problém však nepovažoval za překážku k vydání knihy, jak ukazují jeho závěrečná slova:

*... Kterážto ušak chyba dle mého zdání wždy není takowá, aby napřed řečené dílo wýborně k tisku se nehodilo, powážíc zwláště to, že našemu obecnstwu při všem posawadním wzděláni české literatury ještě wždy i jen prostřední welikosti díla o wšeobecném dějepisu naskrze se nedostává. I jest tedy nížepsaného jisté přeswědčení, že Slawný Sbor wydáním této knihy, tak znamenitau mezeru české literatury vyplňující, čtenářstwu se zawděčí.*⁹

⁶ Viz Šafaříkův posudek Smetanovy historie z 26. dubna 1846, složka 1846, fond [MČ].

⁷ Závěrečná pasáž Šafaříkovy recenze, tamtéž.

⁸ Václav Vladivoj Tomek (1818–1905), význačný český historik, archivář, politik, pedagog a spisovatel, byl od roku 1848 profesorem historie na pražské univerzitě, od roku 1882 na české univerzitě (byl jejím prvním rektorem).

⁹ Viz Tomkův posudek Smetanovy historie, složka 1846, fond [MČ].

Matice česká se ujala vydání třídílného Smetanova dějepisu na své náklady, Tomka jmenovala jazykovým redaktorem díla a svěřila do jeho rukou jazykové korektury. Mladý Tomek byl totiž odborně na výši, během univerzitních studií působil jako soukromý učitel v Šafaříkově rodině i v rodině Palackého. Byl to právě František Palacký, kdo podporoval Tomka v počátcích jeho kariéry a doporučil ho pražskému magistrátu jako schopného člověka s právnickým vzděláním, který by byl schopen sepsat dějiny Prahy. Díky Palackého a Šafaříkově podpoře pracoval Tomek pro *Wlastenské museum* i pro *Matici českou*.

Tomek poslal 29. března 1847 Smetanovi spolu s dopisem druhý díl dějepisu a první čtyři archy třetího dílu. Žádal ho, aby obratem vypracoval rejstřík. Přislíbil, že bude posílat další archy, aby dokončení rychleji postupovalo. Upozorňoval, že pokud nebude rejstřík brzy dokončen, vydání se nejméně o měsíc pozdrží, neboť vydavatel bude mít práci s *Musejníkem*. Nabídl, že pro urychlení prací vypomůže s posledními pěti až šesti archy.¹⁰

Smetana na Tomkův dopis reagoval patrně dopisem 14. dubna 1847. Psal, že velkou část rejstříku již dokončil a prosil ho o uspišení již opožděných prací. Děkoval mu za opravy, které v jeho textech udělal, mnohé však považoval za víceméně zbytečné:

*... Podiwuji se práci, kterou si proměňowáním slohu mého, zvláště předsawáním určitých časoslow bráti ráčíte; myslím však, žeby toho potřeba nebyla tak důležitá jako se snad Wašnostem býti zdá.*¹¹

Formální práce pokračovaly ještě na počátku června 1847, jak dokládá Smetanův dopis Tomkovi z 2. června 1847, v němž Smetana oznamoval, že práce na rejstříku spěje ke zdárnému závěru.¹²

2. Vydání trojdílné učebnice světových dějin

V letech 1846 až 1847 vydal Smetana všechny tři svazky své učebnice *Wšeobecný dějepis občanský* [Y-37], [Y-38] a [Y-39]. *Matice česká* vynaložila na vydání Smetanovy historie 3 498 zlatých a 39 krejcarů, jak dokládá Tomkem vypracovaný *Rozwrh důchodů Matice České na rok 1848*, který sestavil k 26. červenci 1847. Rekapituloval výdaje za první polovinu roku 1847 a plánované výnosy pro rok 1848.¹³ Smetanův dějepis byl od roku 1846 do roku 1847 vydáván

¹⁰ Dopis je uložen v [Ch-20]. Poznamenejme, že Tomek dostal za jazykové a tiskové úpravy od *Českého musea* odměnu 150 zlatých, Smetana za své dílo obdržel honorář ve výši 400 zlatých. Viz [Š9], s. 167. Ve složce *Tomkovy koncepty 1846–1848*, fond [MČ], je uložen koncept Tomkova dopisu Smetanovi z 21. října 1847, v němž Smetanu informoval, že matiční výbor rozhodl, aby byla Smetanovi vyplacena odměna ve výši 400 zlatých, kterou si měl při své cestě do Prahy vyzvednout u Josefa Friče, správce matičních důchodů.

¹¹ Dopis je uložen ve složce *J. F. Smetana*, inv. č. 655, karton č. 13, ve fondu [VVT]. Viz též [Š1], s. 18.

¹² Originály jsou ve složce *J. F. Smetana*, inv. č. 655, karton č. 13, ve fondu [VVT]. Texty obou dopisů byly otištěny v [Š1], s. 18 a 19, resp. v [Š6], s. 528.

¹³ Listina je uložena ve fondu [MČ].

po jednotlivých arších (sešitech), jak tehdy bylo zvykem.

Z listiny vyplývá, že *Malice česká* na své náklady vydala běžný ročník *Časopisu Českého musea* a deset knih, celkové náklady činily 12 674 zlatých a 13 krejcarů. Nejdražší položkou byl časopis (3 897 zlatých a 36 krejcarů); mezi knihami byl finančně nejnákladnější právě Smetanův dějepis. *Malice česká* totiž nechala vydat jeho třídílnou knihu ve vysokém nákladu, kvalitním tiskem a na dobrém papíru.¹⁴ Nejprve vyšel upravený první díl věnovaný starověku, pak třetí díl pojednávající o novověku a nakonec dlouho očekávaný druhý díl o středověku.

Již samotným názvem *dějepis občanský* Smetana zdůraznil, že předkládá zpracování v duchu světském, nikoli v duchu náboženském, že mu jde o vývoj společnosti, nikoli o převyprávění biblických textů či náboženské tradice. První díl oproti vydání z roku 1834 zestručnil, pojal jej více „občansky“ a sepsal nový úvod, v němž podal přírodovědný výklad vzniku světa s krátkým výkladem zákonitostí Sluneční soustavy. Jasně ukázal, že je kritický a rezervovaný k církevním dogmatům o stvoření světa. Provedl také stylistické úpravy, s nimiž mu pomáhal Václav Vladivoj Tomek, který dostal Smetanovu učebnici k redakčním úpravám. Přestože si Smetana nesmírně vážil Františka Palackého a uznával jeho autoritu v oblasti dějin, neprovedl otrocky opravy, které byly navrženy v Palackého recenzi z roku 1834. Nezměnil proporce líčení některých událostí, neboť je považoval za důležité, často neoprávněně opomíjené a navíc zajímavé. Nevzdal se ani stanoviska, že kromě evropské historie je nutno podat základní informace o orientálních společnostech a kulturách, které považoval pro vývoj lidstva za stejně důležité jako kultury antického Středomoří. Tím se odlišoval od dobové tradice. Na radu Palackého však text lépe strukturoval, zvolil přehlednější členění a doplnil důležité shrnující závěry.

Smetana toužil sepsat kvalitní dějiny středověku, což vzhledem k cenzuře politické i církevní nebylo vůbec jednoduché. Oproti tradičním učebnicím (zejména německým) věnoval poměrně velkou pozornost dějinám slovanských národů, což tehdy nebylo obvyklé. Ve druhém díle s nadhledem pojednal o husitských válkách, vylíčil ukrutnosti obou stran a odsoudil je. Za nejhorší důsledky této doby považoval rozbití národní jednoty, které negativně ovlivnilo celá další století. Zdá se, že na základě dlouhodobého studia dějin a svých vlastních životních zkušeností stále více rozuměl reformním snahám Jana Husa (asi 1370 až 1415). Ještě před Palackým analyzoval Smetana vývoj husitského hnutí a jeho dopady na naši historii. Poukázal na jeho dvě základní fáze – první vzestupnou, které dominovalo sjednocení národa a boj za společnou věc, druhou úpadkovou, kterou doprovázely vnitřní sváry, spory, boje a celková roztržštěnost idejí i země. Oproti klasickým historiografům husitství nenaříká nad zničenými chrámy, kláštery, památkami apod., neboť podotýká, že tyto ztráty nahradil čas

¹⁴ Ve zprávě z 16. října 1848 je uvedeno, že *Malice česká* má ve skladu více než 700 exemplářů Smetanova dějepisu, který by se dal využít jako učebnice pro výuku historie na gymnáziích, kde vzdělávání probíhá dvojjazyčně, tj. německy a česky. Viz zpráva ve fondu [MC]. Je možné, že výše nákladu byla stanovena i s ohledem na připravované změny vzdělávacího systému, po nichž již delší čas čeští vlastenci volali.

a práce národa. Lituje toho, že husitské hnutí nakonec vedlo k nejednotnosti, roztržštěnosti, náboženským rozporům a válkám, které na dlouhý čas pohltily národ a neumožňovaly jeho další rozvoj. Ztrátu státní samostatnosti na prahu novověku přičítá právě rozpolcenosti národa.

Smetanův zájem o české dějiny dokládají jeho výpisky – „momentky“ z našich dějin, které obsahují popis vpádu a porážky Tatarů, charakteristiku Jana Žižky a husitských válek, vyličení vyvraždění Vršovců, údaje ze života Přemysla Otakara II. apod. Vše Smetana uvedl mottem: *Špatné příklady kazí dobré mravy*.¹⁵

Druhý díl Smetanových dějin byl rovněž víceméně kompilačního charakteru. Smetana k vyličení historie neslovanských národů využil práce již dříve zmíněných kvalitních historiků (W. Mitford, J. Gillie, A. H. L. Heeren, W. Guthrie, J. Gray, K. L. Freiherr von Pöllnitz, I. Cornova). Při popisu husitství se opíral o práce Františka Palackého a Pavla Josefa Šafaříka. Inspirace neváhal čerpat i z díla *Historia Bohemica*, které roku 1458 sepsal Enea Silvio Bartolomeo Piccolomini (1405–1464), papež Pius II. (od roku 1458).

Ve třetím díle, který byl věnován novověku, se již Smetana neodchyloval od dobové interpretace dějů, zůstal loajální rakouské interpretaci osvícenství, francouzské revoluce i napoleonských válek. Živě a s hlubším pochopením zachytil jen některá protimonarchisticky zaměřená povstání (např. francouzská *Červencová revoluce*), polské protiruské povstání roku 1830/1831 a snahy balkánských národů osvobodit se z tureckého područí. Dotýkal se i událostí, které proběhly krátce před dokončením jeho díla, což tehdejší historici většinou nedělali.

Z celé třídílné učebnice jednoznačně vyplývá, že Smetana věřil ve vzestupný vývoj lidstva směřující k lepší a svobodnější společnosti. V závěru třetího dílu napsal:

Přehleďte takto hlavní děje a stav občanský člověčenstwa od známého počátku spolků lidských až na naše doby, seznaváme s potěšením, kterak na dráze k cíli sobě od Stvořitele vytknutému mocně pokročilo, totiž u wywinutí, zdokonalení a ušlechtění všech sil a mohutnosti. Neboť jak neskončeně dokonalejší jest nynější stav pokolení lidského vůbec při všech vadách svých nade stav středověký aneb věku starého! Wšecky díly světa jsau nyní proniknuty osvětou stanowenau na wíře křestanské, wšudy zakládají se aneb již dávno kwetau státy a občanstwa wzdělaná, jejichž občané wlohy své tělesné i duševní wíce neb méně swobodně mohau wywinauti. Wšudy pěstují se wědy a umy šlechtící lidského ducha, wšudy zapuzuje se býwalá diwokost a surowost, wšudy dobývá si wzdělanost wždy wětšího okresu, průmysl umělými wýtworky wšeho druhu usnadňuje a ozdobuje život wnější, obchod rozmnožený a ku podiwu zrychlený i nejwzdálenější země k sobě wíže. Zapřítí sice se nedá, že k občanskému wzdělaní wšekerého člověčenstwa schází ještě welmi mnoho, že celé weliké díly powrchu zemského potud pohříženy jsau w barbarství, že i w nejwzdělanějších

¹⁵ Tyto jeho výpisky jsou uloženy ve složce [Ch-20].

státech hmota lidu stojí na velmi nízkém stupni osvěty a blaženosti občanské, že celé ondy kwetaucí a vzdělané země a říše nyní se nacházejí v bídném stavu otrockém; prawda, že se skvělého vrchu osvěty starowéke člowěčenstwo zase klesalo dolů, a jen zponenáhla zase se mohlo powzněsti; ze všeho však toho následuje, že w celosti své na dráze k dokonalosti sobě wytknuté nepokročilo. Pohybujeť se člowěčenstwo w kole časů, kteréž otáčejíc se o swau osu, částmi swými brzy wystupuje, brzy klesá; osa však tohoto kola není spautána, nébrž swobodná, s kolem na ní se otáčejícím wždy dále postupujíc tam, kam ji wede všemohaucí ruka neskončené prozřetelnosti božské. ([Y-39], s. 1092)

Jako základní princip pokroku viděl Smetana důsledné vzdělávání a rozsáhlou osvětu všeho lidu. Domníval se, že ji lze dosáhnout kvalitní prací učitelů, vychovatelů, hospodářů a politiků. To je základní krédo všech jeho pedagogických, výchovných, osvětových a popularizačních snah. Věřil, že díky poučení z minulosti, uvědomění si chyb a problémů, se lze přiblížit k dokonalejší, vyspělejší, spravedlivější a lepší společnosti.

Smetana na své třídílné učebnici pracoval od poloviny třicátých let, opravoval ji, doplňoval, rozšiřoval a snažil se zohlednit nejnovější historické výzkumy a souvislosti. Například 19. března 1845 v dopisu Filipu Matouši Klimešovi, knihovníkovi kláštera v Teplé, prosil o vyhledání a zapůjčení vhodného dějepisu. Chtěl však opravdu kvalitní knihu mapující tzv. novou dobu, aby mohl provést úpravu své chystané učebnice a aktualizovat podávané informace.¹⁶

Smetanovu dlouhodobou, cílevědomou a promyšlenou práci na občanském dějepisu dokládá rukopisný koncept díla a řada zlomků v různém stupni rozpracování, které se dochovaly v jeho pozůstalosti. Z některých zlomků je patrné, že se jedná o přípravné práce, neboť rukopisy obsahují dodatečné vpisky, opravy, doplňky, návrhy na rozšíření či citáty (obvykle jsou napsány na širokém, původně prázdném okraji). Jiné zlomky obsahují jen drobné stylistické opravy nebo krátké doplňky. Někdy jsou číslovány rukopisné archy, jindy je text stránkovaný. Ze stránkování a dílčích nadpisů je jasné, že se dochovalo pouze malé torzo prvního dílu a přípravná část ke druhému dílu. Jeden ze zlomků je krasopisně zapsán, je možné, že se jednalo o poslední fázi přípravy textu před přepisem pro cenzurní řízení. Nejedná se však o rukopis s cenzurními zásahy. Texty nejsou zapsány jedním rukopisem, identifikovat lze nejméně tři odlišné velikosti a typy písma. Některé zlomky (např. o státních útvarech starých Slovanů) se objevují ve více verzích. Je zřejmé, že se Smetana k některým obtížným partiím opakovaně vracel a snažil se vylepšit, doplnit nebo konfrontovat s novými prameny.¹⁷

¹⁶ Dopis je uložen v [Ch-19].

¹⁷ V [Ch-20] lze identifikovat následující zlomky: zlomek I – I. věk, 4 dvojlisty; zlomek A – II. věk, 2 dvojlisty; zlomek B – II. věk – pokračování, 2 dvojlisty; zlomek C – II. věk, s. 15–30; zlomek D – II. věk, 1 dvojlist; zlomek E – II. věk – Státové Slowanštj, 2 dvojlisty; zlomek F – arch 17, Konrád IV., 1 dvojlist; zlomek G – Státové Slowanštj, s. 101–123, a zlomek H – arch 6, Taženj křížová, 10 listů, s. 151–161.

Smetanův zájem o lokální i národní dějiny dokládají rovněž jeho výpisky.¹⁸ Obsahují seznam knih vytištěných v Plzni od roku 1475 do roku 1508 a seznam našich vládců a panovníků od Sáma, vládce kmenového svazu Slovanů, až po Jana Lucemburského.

Důvody, proč Smetana – profesor fyziky a přírodních věd na Filozofickém ústavu v Plzni – sepsal všeobecné dějiny a nevynechal ani dějiny slovanských národů, výstižně shrnul roku 1881 Karel Václav Seydler:

... Smetana spisy svými platně přispíval ku poučení, vychování a osvícení lidu českého. Chtěl býti učitelem nejen mládeže, ale také lidu, chtěl jej seznamovati s pokrokem všelikých nauk a užitečných vědomostí, chtěl působiti na ducha, cit i povahu jeho, aby vyspěl v národ statný, vzdělaný a uvědomělý. Tento úkol vychovatelský měl zvláště jeho všeobecný dějepis. Smetana bolně cítil nedostatek knih, z nichž by mládež i lid v mateřském jazyku svém dočísti se mohli dějin všeobecných a zvláště dějin své vlasti; (Palackého dějiny tehdy ještě nebyly vyšly); sám o tom praví: „Kde máme škol, aby se aspoň povrchně naučila dějepisu vlasteneckému mládež česká? U nás ovšem historie (školská) za mnoho nestojí, obsahujíc toliko letopočet válek a poslušnost mocnářů; předce však i to by prospívalo, kdyby aspoň dějepis český potud se přednášel, pokud do všeobecného sahá; ale německý pan spisovatel i professor odbude jej několika povrchnými slovy, protože sám o něm ničehož důkladného neví. Dále o dějepise není zmínky, neboť následují pak (u mládeže české) studie „chlebové“, – tedy jen pro žaludek. Většina národa tedy – a netoliko lid prostý, nýbrž ještě více tak nazvaní vzdělanci, úředníci a j. – zůstává v úplné nevědomosti v ohledu událostí dějepisných, tedy ani žádného citu pro vlast míti nemohou, tím méně povzbuditi myslí své velikými činy praotcův, o nichž vědomosti žádné nemají.“ Proto sepsal Smetana svůj dějepis, který v srdcích lidu českého připravoval půdu myšlenkám, jenž náhle a mohutně vzešly r. 1848. ([Sey], s. 140)

3. Reakce na Smetanovu učebnici

Přestože se Smetanův *Wšeobecný dějepis občanský* stal brzy oblíbenou knihou, nebyly jeho druhý a třetí díl oficiálně akceptovány jako vhodné tituly pro gymnaziální studium. V seznamu doporučené literatury se objevil pouze první díl.¹⁹ Pavel Josef Šafařík, předseda *Výboru pro vydávání českých prozatímních gymnaziálních učebnic*, a Jan Jungmann, jednatel výboru,²⁰

¹⁸ Uloženy jsou ve fondu [SJ], dokument č. 5918-83/6.

¹⁹ Úryvek *Fridrich Barbarossa* z druhého dílu Smetanovy učebnice se objevil v pěti vydáních (1861, 1865, 1872, 1876, 1881) knihy Josefa Jirečka (1825–1888) *Anthologie z novočeské literatury* [Ji2] i s malým medailonkem autora Josefa Františka Smetany.

²⁰ Jan Jungmann (1799–1872) byl český gymnaziální profesor, který působil v Litoměřicích a Praze. Sepsal učební texty z matematiky a geometrie, kritizoval špatnou výuku matematiky, podílel se na reformách gymnaziální výuky a prosazoval povinnou výuku českého jazyka na gymnáziích v českých zemích. Nebyl bratrem Josefa Jungmanna, s nímž je někdy mylně spojován. Jungmannův mladší bratr Jan (1778–1842) byl v čase práce výboru již po smrti.

uveřejnili 28. prosince 1848 v *Národních Novinách* oznámení, které uvádělo přehled doporučených českých gymnaziálních učebnic. Bylo v něm uvedeno:

Nížepsaný výbor dává seznamenání oněh knih u weřejnau vědomost, které byl wladě zemské pro wučowání gymnasiální pohawrh, a které od ní za prozatímní gymnasiální knihy přijaty a na oněch gymnasiích českých již zawedeny jsau, na nichžto se o předmětech, ministeriálním rozkazem určených, po česku wučuje.

Matice česká, aby aučel výboru podporowala, za připojené welmi snižené ceny knihy pod A sepsané mu přepustila, však jediné pro studující mládež, pročez tyto knihy jen cí. kr. gymnasiální páni prefekti a professori pro studující buď u nížepsaného výboru anebo ze skladu Matice české dostati mohau.

Knihy pod B sepsané byly již toho času, když výbor sestaužil, od rozličných nakladatelů wydány a jsau za připojené ceny w Kronbergrowě knihkupectwí k dostání.

Pod písmenem C konečně jsau ony knihy seznamenány, jichžto sepsání aneb wzdělení pro gymnasiální wučowání výbor za potřebné uznal a spisowatelům věci i jazyka dokonale schopným swěřil. Náklad na tyto knihy a jich wydávání po swazcích přepustil výbor panu kněhkupci Kronbergrowi. Prwní dwa swazky těchto knih již vyšly a za připojené w smlauwě s panem Kronbergrem wyhražené předplatní ceny jsau w jeho kněhkupectwí k dostání. ...

A. ... Wšeobecný dějepis občanský od Smetany. Díl I. dějepis starého swěta pro I. a I. hum. třídu 37 kr. ([ŠJ], s. 1)

V oddílu A byly mezi doporučenými tituly učebnice dějepisu, zeměpisu, přírodopisu, českého jazyka a náboženství, jejichž autory byli Václav Vladivoj Tomek, Karel Vladislav Zapp, Václav Merklas, Josef Pečírka, Josef Jungmann, Václav Hanka, Antonín Vojtěch Hnojka, Karl Bartel, Václav Kliment Klicpera a Jakub Josef Dominik Malý. Byl tam i překlad německé učebnice M. Kullmanna vytvořený Prokopem Václavem Dvorským.

Není jasné, proč *Výbor pro vydávání českých prozatímních gymnaziálních učebnic* doporučil první díl Smetanova dějepisu jako prozatímní učebnici pro gymnázia, kde se dějepis měl vyučovat česky, přestože recenzent měl vůči tomuto dílu nejvíce námitek. Nedoporučil však druhý a třetí díl, ačkoli k nim recenzent zásadní námítky neměl. Rozhodnutí tedy nemohlo být provedeno na základě recenze, jak se domníval Jaroslav Šťastný (viz [Š9], s. 167).

Smetanův dějepis oceňoval František Palacký. Smetana si toho vážil, s Palackým byl v kontaktu, stejně jako jiní plzeňští vlastenci, například Hynek Schiebl a Adolf Feyerfeil.²¹

Česká společnost bohužel nepřijala třídílnou Smetanovu učebnici s takovou radostí, jako první vydání prvního dílu roku 1834. Důvodů téměř minimální reakce v tisku mohlo být více. Jednou z příčin mohla být postupně narůstající

²¹ Viz [219].

svoboda, která umožňovala pestřejší vlastenecké i politické aktivity a obracela pozornost jiným směrem – k přítomnosti a budoucnosti. Dalším důvodem mohlo být to, že Smetanova učebnice světových dějin již měla větší „konkurenci“ – díla Šafaříkova, Vocelova, Palackého a dalších, články v českých časopisech apod.

4. Dobromyslova kritika

Dlouhá, značně kritická recenze [Dy] Smetanovy učebnice *Wšeobecný dějepis občanský* podepsaná jménem Dobromysl vyšla v *Časopisu pro katolické duchovenstvo*. Recenzent hned v úvodu knihu jednoznačně odsoudil:

I otevřel jsem s dychtivostí téměř neukrotnou, tento pro nás nový poklad člověčenství podniků a osudů; a však čím dále a bedlivěji jsem četl, tím více jsem se ve svém očekávání zklamana viděl. Pročež ať se pan Smetana nehněvá, pakli spis jeho na řešeto dobromyslné sudby vložím, a některé historické prohřešky a prohřešky jeho, především pak takové, ješto se křesťanských národů vůbec, nás pak Čechů zvláště týkají, řídě se při tom domácím příslovím: „Pravdu sobě mluvmě, a dobře spolu budme“, povytкну. Že tuto páně Smetanovu ač potnou práci, jen za ten nejppovrchnější přehled dějů člověčenství považují a prohláshují, nebud' panu původci jejímú nelíbo a protivno; nebo výjev věci sám vyrčení mé ospravedlňuje. ([Dy], s. 148)

Na deseti stránkách uvedl „zásadní chyby díla“. Hlavní chybu spatřuje v tom, že Smetanovy dějiny zcela ignorují klasické náboženské pojetí historie. Domnívá se, že bez dějin náboženských (tj. dějin katolického náboženství) nemůže být napsána seriózní historie. Podle jeho názoru občanský dějepis musí vycházet z dějepisu církevního. Opírá se o stanovisko, že stát a církve byly, jsou a musí být propojené, neboť mají společné cíle, totiž osvětlení a zvelebení lidstva, ač jdou různými cestami a užívají různé prostředky. Zdůrazňuje, že právě proto není možno občanské a církevní dějiny oddělovat, jinak bude výsledné dílo nedokonalé a pochybené, čtenáře dostatečně nepoučí a nevzdělá, naopak přispěje jen ke špatnému pochopení vývoje lidstva. Některé Smetanovy pasáže porovnává s pasážemi v Bibli (např. délka trvání potopy, délka putování židovského národa pouští), nachází rozpory, a tím dokládá Smetanovo špatné porozumění dějinám.

Další chybu spatřuje v tom, že se Smetana příliš věnuje orientálním kulturám a nedostatečně oceňuje křesťanství, které pouze zařazuje mezi ostatní monoteistická náboženství, avšak nevyzdvihuje jeho přednosti. Recenzentovi se nelíbí, že psal o bájích pohanských národů – stručně nastínil Konfuciovo, Zarathuštrovo a Mohamedovo učení a stejně stručně se vyjádřil i o učení Ježíše Krista. Vytýká Smetanovi i skepsi, s níž se vyjadřuje o dopadu křesťanství na vývoj lidské společnosti – Smetana totiž vidí, že křesťanství mohlo společnost zlepšit, ale nestalo se tak. To muselo jistě pobouřit konzervativně naladěného recenzenta. Rozhodně ho pobouřilo, že se Smetana dostatečně nevěnoval ranému křesťanství, nepopsal jeho výjimečnost a rozšíření v celém antickém světě, ba neuvedl ani základní skutky apoštolů. Nepsal o významných světcích

a představitelích rané křesťanské komunity. To viděl jako pohanu a znevážení zásadní role, postavení a dějinné úlohy křesťanství.

Vážná historická pochybení nalézal recenzent i ve vylíčení nejstarší historie Čech a Moravy. Vyčítal Smetanovi, že má nedostatečné znalosti osvědčených pramenů, že málo studoval legendy Velké Moravy. Proto špatně vyložil poslání Cyrila a Metoděje, o jejichž životě psal jen stručně a navíc s chybami, které se dotýkaly jejich vstupu do řádu, resp. působení na Moravě. Velmi ho rozeznilo, že Smetana dostatečně nezdůraznil, že christianizace Moravy byla od počátku založena na římské náboženské tradici a neměla žádný vztah k řecké církvi.

Obdobně kriticky se vyjadřoval k christianizaci Čechů. Smetana prý špatně popsal vztah slovanské a latinské liturgie, málo se věnoval svaté Ludmile a svatému Václavovi. Naopak příliš se věnoval roli Boleslava I., který podle Smetanova tvrzení očistil českou zemi od německého duchovenstva. To však podle recenzenta u nás nebylo, neboť liturgie byla latinská, nikoliv německá.

Pasáže, které se vztahovaly k novějším dějinám, recenzent považoval za lépe zpracované, byť i zde mu chybělo hlubší zhodnocení církevních událostí za vlády Václava IV., Jiřího z Poděbrad, Ferdinanda I., Rudolfa II. a Ferdinanda II.

Největší část recenzentovy kritiky se týkala toho, o čem Smetana nepsal a měl psát, čemu nevěnoval dostatečnou pozornost a jako vzdělaný kněz ji věnovat měl. Recenzent se prakticky nevyjádřil až na malé výjimky k tomu, o čem a proč Smetana psal. Z recenze se čtenář vůbec nedozví, jakému období se Smetana věnoval, jaká historická období zpracoval a o jakých zemích pojednal.

Naprosto nespokojen byl recenzent se slohem a jazykem díla, o nichž napsal:

Co se však slohu dotýče, jest tento, jak z uvedených výše míst dosti jasně vysvítá, tak zřízen, že se celé toto pojednání pouhému jen překladu, v kterém se ještě chod a pořádek slov z původního spisu na ujmu České slovesnosti a plynnosti podržel, dosti patrně podobá. ([Dy], s. 158–159)

Recenzent však neuvedl jediné místo ze Smetanovy učebnice, které by bylo pouhým překladem, resp. kde by byl chybný slovosled. Je však pravda, a tím se Smetana netajil, že jeho práce je kompilace nejrůznějších starších, novějších i nejnovějších zdrojů.

V závěru recenze její autor doporučil, aby Smetana při případném druhém vydání odstranil svoji stručnost popisu dějinných událostí, která ho přivedla k chybám a omylům, aby uvedl prameny a literaturu, z nichž čerpal, a především aby připojil patřičné části církevních dějin.

5. Smetanova odpověď na Dobromyslovu kritiku

Smetana na recenzi reagoval téměř stejně dlouhým článkem nazvaným *Odpověď na úvahu mého všeobecného občanského dějepisu ...* [Y-48].²² Na počátku

²² Koncept Smetanovy odpovědi je v jeho *Zápisníku od roku 1847*, který je uložen ve

své odpovědi vyzval čtenáře, aby si nejprve znovu přečetli Dobromyslovu kritiku, na kterou on odpovídá. Poté podrobně objasnil, jak má podle jeho názoru vypadat seriózní kritická stať a jakých zásad se má přidržívat:

Každý spisovatel, podav veřejnosti spis svůj, také veřejně jeho úvaze se podrobí a s kritikou i nejpřísnější, pakli jen spravedlivá, spokojiti se musí. Máli však býti kritika spravedlivá, musí míti dle uznání všech literátů následující tři vlastnosti: 1) musí býti důvodná; t. j. musí vše co tvrdí také dokázati, 2) nesmí uvažovati spis dle toho co v něm není, něbrž dle toho, co v něm jest, pakliže to, co v něm pohřešuje, do něho nutně nepatří; 3) má posuzovati obsah spisu a sloh jeho nedotýkajíc se urážlivě osoby spisovatele, pokud on se podobné urážky nedopustil. Pakli se nedostává kritice některá vlastnost těchto, za nestrannou a spravedlivou považována býti nemůže; neboť, neníli důvodná, musí se považovati za slátaninu nepravdy a lži; uvažuje-li spis dle toho, co v něm obsaženo není a do něho nepatří, pozbývá všeho základu a zabíhá do nekonečné prostoty, bojujíc s větrníky, a dotýká se urážlivě osoby spisovatele bez příčiny, tu ne mezi vědecké úvahy, něbrž mezi hanopisy náleží. Čím více vytknutých vlastností těchto kritice schází, tím hlouběji klesá v ceně své, a nemá ze všech tří ani jediné, tu netoliko nemá ceny nižádné, něbrž jest lživý a utrhačný hanopis. ([Y-48], s. 145–146)

Zásadami, které zde Smetana zformuloval, by se měli řídit i dnešní oponenti a recenzenti knih i časopiseckých prací a rovněž veškeré redakční rady. Bohužel, více než 170 let po zveřejnění Smetanovy *Odpovědi* [Y-48] se zcela běžně setkáváme s recenzemi a posudky odporujícími všem třem výše uvedeným pravidlům, a na druhé straně se setkáváme s pracemi mizerné úrovně, které jsou bez problémů zveřejňovány a jejichž kritika není přípustná.

Ve své *Odpovědi* Smetana mimo jiné uvedl zajímavou myšlenku; zdůraznil svůj (a nejen svůj) názor na charakter učebnice dějepisu:

... Recensent se „domnívá a tuší,“ že s dějepisem občanským také biblický a církevní spojen býti má; já pak s jinými mám za to, že toho potřeba není, něbrž, že každý druh dějepisu zvláštní celek pro sebe tvořiti může.

([Y-48], s. 151)

V závěru se Smetana čtenářům omluvil, že na Dobromyslovu kritiku vůbec reagoval:

... Vímeť dobře, že se to nesluší pro časopis ku vzdělání a uslechťení duchovenstva ustanovený, aby se za rejdiště podával půtkám podobným ... uražen však byv na všem, co člověku, křesťanu, zvláště pak duchovnímu u veřejném úřadě učitelském postavenému, nejdražšího a nejsvětějšího, mlčeti jsem nemohl a nesměl, abych podezření netečnosti a lhostejnosti u věcích těchto nejvyšších na sebe neugalil. Jest to první, a jak si umínuji také poslední veřejné ospravedlnění v životě mém ... ([Y-48], s. 154)

6. Pozdější reakce

Smetanovy dějiny byly tak oblíbené, že si je prý do emigrace brali Češi odcházející do Ameriky, kde chtěli začít nový život. Přední český historik Jiří Kořalka (1931–2015) roku 1981 poznamenal:

... První dva českoamerické časopisy z let 1860–1861, které bezprostředně vycházely z úrovně českého národního hnutí roku 1848, přetiskovaly úryvky o dějinách husitství také z knihy plzeňského Josefa Františka Smetany.

([Koř2], s. 273)

Češi, kteří se vystěhovali do Ameriky, vydávali od šedesátých let 19. století časopis *Slovan amerikánský* a *Národní noviny*. Později je spojili v týdeník *Slávie* (Racine, Wisconsin), dále vydávali časopis *Pokrok* (Chicago). Postupně vytvářeli síť novin, časopisů a dalších publikačních platforem a síť krajanských spolků, knihoven a čítáren, která patřila k největším v rámci přistěhovaleckých menšin.²³

Informace o tom, že české noviny a časopisy vydávané v Americe zveřejňovaly úryvky ze Smetanova dějepisu, se objevily i v krátkém článku *Ze Svinišlan do Plzně* [285], který otiskla příloha plzeňské *Pravdy*. Autor v něm zdůraznil, že se jednalo o pasáže z druhého dílu vydaného v roce 1847.

Jan Ježek vydal roku 1880 knihu *Zásluhy duchovenstva o řeč a literaturu českou. (Od r. 1780–1880)* [Jež], v níž přehledně shrnul podíl českého duchovenstva na rozvoji českého jazyka, české gramatiky, odborné, vzdělávací i popularizační literatury. Smetanovu učebnici dějepisu ocenil těmito slovy:

Dějiny všeobecné bývaly suchopárné vypočítávání jednotlivých událostí, dlouhé řady panovníků, jména vítězství a porážek ... o mravech, vzdělanosti, o životě společenském toho kterého národa nedozvěděl se čtenář ničeho. Čísti z rumů a rozvalin, živosti a zajímavosti dodávati historii, jsou výsledky nejpracnějšího a nejdůmyslnějšího bádání novějšího.

U nás učiněn byl u věci té pěkný počátek knězem Fr. Smetanou, jehož „Všeobecný dějepis občanský“ psaný slohem plyným, živě, poutavě, a k dějinám slovanstva i ke kulturní stránce národní pilně přihlížející nebyl dosud předstížen. ([Jež], s. 51)

7. Práškovo vydání Smetanovy učebnice

Nové vydání prvního a druhého dílu Smetanovy učebnice obecné historie vyšlo roku 1910 péčí Justina Václava Práška (1853–1924), středoškolského profesora, historika a orientalisty, pod názvem *Všeobecný dějepis občanský* [Y-109] a [Y-110].

²³ Viz též [Koř1]. Nepodařilo se vyhledat žádný úryvek, který by byl uveřejněn pod Smetanovým jménem.

V předmluvě ke druhému vydání Prášek napsal, proč Smetanův dějepis znovu vydal, co na něm obdivoval, resp. pozměnil a upravil.

Ve skrovnické české knihovně zvěčnělého mého otce, prostého kameníka, ale horlivého čtenáře a sběratele starých pamětí, byl vedle některých spisů K. V. Zapa, K. Havlíčka, J. S. Tomička a J. Malého i dějepis Smetanův, kterýž stal se mně od dětství čtením nejmilejším.

I dnes, když více než 70 let přešlo od prvního vydání Smetanova starověku, dílo nadšeného Plzeňského buditele a učence zasluhuje plného uznání. Nebylť Smetana suchopárný zkoumatel, kterémuž jsou dějiny pouze předmětem bádání, nepřihlízejícího k vnitřní, umravňující ceně jejich, nýbrž byl pravým učitelem svého národa, který dílu svému hlubokým citem, nestranným úsudkem a vroucím vlastenectvím vdechl kouzlo nevšední.

Zdálo se mi tudíž povinností piety k zásluhám Smetanovým, abych pokusil se o nové vydání dějin jeho, nyníjším vědomostem přiměřené, dle potřeby přepracované a po naše dny doplněné, při čemž, pokud bylo lze, šetřil jsem spisovatelova způsobu původního. ([Y-109], s. 1)

Prášek upravil a vydal pouze první a druhý díl Smetanova dějepisu, tj. pouze starověk a středověk, třetí díl v jeho úpravě již nevyšel. První díl věnoval Janu Králíkovi (1864–1946), majiteli slatinných lázní v Toušeni, které převzal po smrti svého otce Jana Králíka (1837–1888), byť se původně chtěl věnovat učitelskému povolání. Druhý díl věnoval Bernardu Mandelíkovi (1844–1910), českému průmyslníkovi, velkostatkáři a podnikateli židovského původu, který působil v cukrovarnictví a chemické výrobě na Kolínsku. První díl vyšel v nakladatelství B. Kočího v Praze, druhý v Lidovém nakladatelství v Praze.²⁴ Oba díly měly dvousloupcový tisk malým hustým písmem, nebyly však opatřeny rejstříkem, ani seznamem literatury, ani doložkou *Ministerstva kultu a vyučování*, která by umožňovala jejich užití jako učebnice či výukové pomůcky.

Prášek patrně nezamýšlel nové vydání Smetanova dějepisu jako učebnici pro střední školy, ale pro osvětu širších vrstev. Úpravy, které v původním Smetanově textu provedl, nijak neoznačil ani nekomentoval.

---

²⁴ Bedřich Kočí (1869–1955), nakladatel a knihkupec působící v Plzni a Praze, vydával českou i světovou klasickou literaturu v levných, dobře dostupných a prodejných edicích, které byly oblíbené u širokých čtenářských vrstev. Psal o filozofii, léčitelství, okultních vědách, spiritualitě, mystice apod.

Lidové nakladatelství vydávalo především českou klasickou literaturu, sebrané spisy českých spisovatelů, básníků, dramatiků apod. Jeho edice byly dobře dostupné a oblíbené.